

Osječki slikar Paulus Antonius Senser

Svetlana Rakić

Zavod za zaštitu spomenika kulturno-istorijskog
i prirodnog nasljeđa BiH, Sarajevo

Izvoran znanstveni rad – 75 Senser, P. A.

Prikupljajući i obrađujući likovni materijal za izložbu *«Blago franjevačkih samostana Bosne i Hercegovine»*, koja je 1988. godine održana u Sarajevu,¹ u potkrovlju franjevačkog samostana u Visokom naišla sam na jednu sliku velikih dimenzija (206 x 161 cm), koja je bila u veoma lošem stanju, a već na prvi pogled pokazivala je visoke umjetničke kvalitete. Debelo platno oslikano uljem bilo je djelomično napeto na primitivno skrpljen okvir od dasaka i letava koji nije bio u stanju da nosi sliku te se ona uvinula i deformirala, što je prouzrokovalo velike nabore i brojne kraklee na slikanom sloju. Loši uvjeti skladištenja pridonijeli su da ionako veoma trošno i krto platno još više ispuca. Bojeni sloj bio je jako prljav, pokriven debelom naslagom potamnijelog laka, čađi i prašine, a na gornjim dijelovima slike bio je potpuno uništen tako da je ostalo golo platno. Pa ipak, kolorističke harmonije i ljepota skladanja raskošne scene još uvijek su davale, možda već posljednje, signale života. Slika je odmah poslana u restauratorski atelje, s kojim sam surađivala za potrebe pripremanja spomenute izložbe, a koji je vodio Dragan Janković, slikar-konzervator iz Beograda. Sretnom igrom slučaja, taj atelje bio je formiran upravo u samostanu Visoko, a samo zahvaljujući velikom razumijevanju i entuzijazmu cijele ekipe, konzervacija slike urađena je u najkraćem roku i ona je ipak stigla na sarajevsku izložbu. Izuzetno uspjelu konzervaciju, a kasnije i restauraciju, odnosno retuširanje oštećenih mjesta (što je urađeno neposredno nakon za-

Potpisana slika Paula Sensera iz 1753. g., pronađena u franjevačkom samostanu u Visokom, omogućila je da se ovom autoru pripiše još devet slika koje se nalaze u franjevačkim samostanima u Bosni (Kraljeva Sutjeska) i Slavoniji (Osijek i Slavonski Brod), te u Dijecezanskom muzeju Đakovačke biskupije. Prateći osobene karakteristike Senserovog slikarstva, izgrađene na stilskim okvirima kasnog austrijsko-mađarskog baroka, izdvojeni su bitni elementi njegovog rukopisa. Na platnima velikih dimenzija, ikonografski slobodnijih scena, Senser pokazuje veliko umijeće u komponovanju i modelovanju raskošnih pokrenutih draperija i krupnih figura, kao i svoj profinjeni osjećaj kolorističkih harmonija svijetlih tonova. Tragom arhivskih dokumenata i podataka o nastanku pojedinih slika, dobija se osnovna predstava o radu ovog slikara u Slavoniji između 1740 – 1771. godine.

tvaranja izložbe u Sarajevu), izvršio je Pavle Janković, slikar-konzervator iz Beograda, koji je radio u spomenutoj ekipi.

Na ovoj čudesnoj slici bio je čak i potpis autora, a na njezinoj poledini ime naručioca i mjesto i godina nastanka – sve čitko ispisano i sačuvano bez oštećenja! Prkoseći činjenici da je slikarstvo Slavonije velika nepoznanica i »terra incognita« hrvatske povijesti umjetnosti baroka, odnosno 18. vijeka, visočka slika nam izravno svjedoči o svemu čemu bismo se od jedne slike smjeli nadati. Na slici, dolje lijevo, crnim kurzivnim slovima piše: *Paul Senser Pinxit*. Na poledini platna, također u donjem lijevom uglu, crnim kurzivnim slovima isписан je latinski zapis koji glasi:

*«Ex Devota Clientela et pia Eleemosyna Curavit fieri
F. Bartholomeus Knexevich a Diakovo Vicarus loci
Anno 1753»*

(*«Od zahvalnih štćenika i pobožnih milodara dao načiniti
brat Bartol Knežević iz Dakova, župnik godine 1753»*).

Najznačajnija mjesta gdje su sačuvana vrijedna i kvalitetna djela umjetnosti 18. i 19. vijeka u Slavoniji svakako su franjevački samostani i Đakovačka biskupija. Poslije odlaska Turaka iz ovih krajeva krajem 17. vijeka, u Slavoniji tijekom 18. i 19. vijeka dolazi do cvjetanja građevinske djelatnosti, slikarstva, kiparstva i umjetničkih zanata. Glavnu brigu za održavanje crkvenog života i katoličke kulture za vrijeme turske okupacije u Slavoniji, te u već ranije porobljenoj Bosni, svakako su vodili franjevci koji su i sami bili dovedeni do ruba opstanka. Tako su se, na primjer, za to vrijeme okupacije u Slavoniji održala samo dva franjevačka samostana a u Bosni krajem 18. i prvom polovicom 19. vijeka samo tri. No, imajući u vidu ipak povlašteni položaj franjevaca u turskoj državi, lako je objašnjiva činjenica da se najraniji i

¹ Članak posvećujem fra Marijanu Petričeviću.

¹ *Blago franjevačkih samostana Bosne i Hercegovine*, Collegium artisticum, Sarajevo, 14. III – 02. IV 1988. g.

P. A. Senser, *POTPUNI OPROST*, Franjevački samostan, Visoko

najsnažniji centri umjetnosti i kulture u novooslobođenoj Slavoniji nalaze upravo u sjedištima tamošnjih najznačajnijih franjevačkih samostana, među kojima jedno od prvih mjesta pripada Osijeku (a zatim i Vukovaru, Iloku, Slavonskom Brodu, Slavonskoj Požegi itd.). Upravo se u osiječkim arhivskim dokumentima 18. vijeka, kao prvi od osiječkih slikara pojavljuje PAULUS ANTONIUS SENSER, PICTOR. Ovo je Kamilo Fringer objavio u *Tkalčičevom zborniku* već 1955. godine:

»Prvi od osiječkih s l i k a r a (Pictor, Mahler) na kojega nailazimo jest Paulus Antonius Senser, Pictor. Za njega saznajemo samo iz crkvenih matica da je 7. 1. 1740. bio vjenčanin kumom učitelju Kristijanu Ernestu Gabrielu.«²

Ovaj podatak ponovit će Ivy Lentić-Kugli u *Katalogu umjetnosti XVIII stoljeća u Slavoniji*, objavljenom u Osijeku 1971. godine, konstatirajući da tada nije poznato niti jedno Senserovo djelo.³

Najznačajnija pokretačka snaga na području slikarske djelatnosti u Slavoniji 18. i 19. vijeka, kao što to Ivy Lentić u spomenutom katalogu objašnjava, bili su svakako franjevci, a zatim kapucini i isusovci koji ovamo

dolaze tek poslije oslobađanja Slavonije od Turaka. Upravo u krilu franjevačkih samostana razvijala se tijekom 18. vijeka prva i jedina do sad poznata domaća slikarska škola u Slavoniji koja je dala niz vrijednih djela slikara franjevaca koji su ponekad bili nadahnuti individualnim stvaralaštvom, ali su većinom kopirali ili slobodnije interpretirali djela stranih majstora koja su u velikom broju krasila njihove samostane. Dakle, pored ovih domaćih franjevačkih slikarskih radionica, koje su u većini slučajeva postizale skromnije umjetničke domete, najkvalitetnije slike u franjevačkim samostanima u Slavoniji bile su direktno ili indirektno importirane iz Austrije (Beča i Graza) i Mađarske (Budima i Pečuha). Među takvim, visokokvalitetnim djelima koja su u 18. vijeku u Slavoniji direktno naručivana kod tadašnjih majstora u Austriji, Štajerskoj, Mađarskoj ili Njemačkoj, nalazi

² Kamilo Fringer, »*Likovna umjetnost u Osijeku u XVIII i početkom XIX stoljeća*«, Tkalčičev zbornik, (I), Zagreb, 1955, str. 138.

³ Vidjeti: Ivy Lentić-Kugli, »*Slikarstvo XVIII stoljeća u Slavoniji*«, Katalog izložbe, Osijek, 1971. str. 18–19.

P. A. Senser, MADONA VIKTORIJA, Franjevački samostan, Kraljeva Sutjeska

se i narudžba visočke slike župnika Bartola Kneževića iz Đakova 1753. godine i druge Senserove slike pronađene u franjevačkim samostanima u Bosni (Kraljeva Sutjeska kod Kaknja) i Slavoniji (Osijek i Slavonski Brod), te u Dijecezanskom muzeju Đakovačke biskupije.

Budući da je zgrada franjevačkog samostana i Gimnazije u Visokom novijeg datuma, odnosno podignuta tek krajem prošlog vijeka, moguće je da su obje Senserove slike ranije bile u Kraljevoj Sutjesci. Zajedno sa Fojnicom i Kreševom, Kraljeva Sutjeska je u prošlosti bila jezgro provincije »Bosne Argentine« ili »Bosne Srebrene«, a ta tri samostana u Bosni jedina su se uspjela održati bez prekiđa rada tijekom turske okupacije. Činjenica da su slavonski franjevački samostani do oko polovice 18. vijeka potpadali pod provinciju »Bosne Srebrene«, koja je tada obuhvaćala i sve franjevačke samostane u Bosni i Dalmaciji donekle ukazuje na put kojim su djela osječkog slikara Paula Sensera mogla dospjeti u

Kraljevu Sutjesku. Tek nakon 1757. godine dijele se franjevački samostani Bosne, Slavonije i Ugarske. Upravo u to vrijeme – drugom polovicom 18. i prvih desetljeća 19. vijeka – Kraljeva Sutjeska, Kreševo i Fojnica bila su još jedina tri franjevačka samostana koja su se uspjela održati u Bosni pod Turcima.

Tako se, dakle, ime slikara Paulusa Antoniusa Sensera, koji se samo ovlaš spominje u arhivskim dokumentima Osijeka iz 18. vijeka (1740. godine) prvi put može povezati s njegovim djelom – potpisanom slikom iz Visokog iz 1753. godine. Umjetnička kvaliteta Senserovih slika isključuje mogućnost da se radi o nekom lokalnom slikaru. U franjevačkim samostanima Slavonije nalazi se mnoštvo primjera oltarskih pala koje su u 18. vijeku bile izrađivane u Mađarskoj, uglavnom u Budimu i Pečuhu. Tako Ivy Lentić-Kugli u *Katalogu umjetnosti XVIII. stoljeća u Slavoniji* navodi podatak da je u franjevačkom samostanu u Vukovaru »majstor Paulus iz Pečuha« godine 1756. izradio veliku sliku u refektoriju i dvije sada nestale oltarske pale sv. Josipa i sv. Franje Asiškog u vukovarskoj crkvi.⁴ Slike Paulusa iz Pečuha koji radi u Vukovaru nemaju, međutim, stilskih analogija sa slikama Paulusa Sensera, te je očigledno da su u pitanju dva

P. A. Senser, SV. IVAN NEPOMUK, 1742, Franjevački samostan, Osijek

⁴ Vidjeti: *ibid.*, str. 18.

P. A. Senser, SV. VALPURGA, Franjevački samostan, Osijek

P. A. Senser, SV. VALPURGA, detalj

umjetnika. No, sigurno je da slike Paulusa Sensera, pronađene u Bosni i Slavoniji potječu iz kruga najboljih baroknih slikara Mađarske ili, možda vjerojatnije, Austrije, koji u 18. vijeku rade za franjevačke samostane u Slavoniji.

»POTPUNI OPROST« IZ VISOKOG

Potpisana slika iz Visokog, koja će otkriti umjetničku ličnost Paulusa Antoniusa Sensera i za sada omogućiti atribuciju još devet njegovih slika, izuzetna je i po svojoj ikonografiji. Ona predstavlja »Potpuni oprost« koji je sv. Franjo, po milosti Gospe Andeoske, izmolio od Krista u Porciunkuli, što je rjeđe zastupljen motiv u zapadnoj umjetnosti. Ikonografski, slika do u detalje prenosi taj događaj u crkvi Porciunkuli, kako je on, recimo, opisan u maloj knjizi G. Olmija *Porciunkula i oprostjenje grieha*.⁵ U lijevoj polovici slike, u kružnoj svijetloj plavoj mandorli, optočenoj mekim okerastim oblacima, sjede Marija Andeoska i Krist okruženi anđelima od kojih dva donja

pridržavaju veliki smeđi križ. Sv. Franjo, zanesen, ljubi Kristovo desno stopalo koje pridržava jednom rukom dok u drugoj drži veliki bijeli razvijeni svitak sa natpisom: *INDULGENTIAE PLENARIAE*, koji objašnjava naziv slike. Pored njega je u zaustavljenom pokretu veliki andeo raširenog krila, obličja odraslog čovjeka, koji u naručju drži pregršt krupnih crvenih ruža. Duboko u pozadini, pored tek nagoviještenih ulaznih vrata, nalazi se uspravna figura fratra koji se u čudu naginje i viri da bi vidio božje ukazanje ispred njega. Još dalje u pozadini vide se kolonade i lučni svodovi Porciunkule – crkve u kojoj se sve ovo dešava. Kolonade hrama, koje jako produbljuju prostor slike, završavaju se slikom koja visi u dnu crkve, a na kojoj je očigledno predstavljeno Uznesenje Marijino. Pod crkve, u prvom planu, pokrivenim je razbacanim krupnim crvenim i bijelim ružama.

Crkvu Sv. Marije Andeoske, koja će kasnije postati kolijevkom franjevačkog reda osnovanog na poniznosti i siromaštvu (otjelotvorenim u liku sv. Franje – što pokazuje i ikonografija slike), podigla su u blizini Asizija četiri pustinjaka sredinom 4. vijeka, poslije prikazanja jednog golemog križa. Ti pustinjaci položili su u toj crkvi komadić groba Gospinog koji su donijeli sa sobom iz Jerusalema, smatravši ga najvećim blagom. U tu crkvu

⁵ G. Olmi, *Porciunkula i oprostjenje grieha*, Pečuh, 1888. Zahvaljujem se fra Ignaciju Gavranu što me je ljubazno uputio na ovu knjigu.

P. A. Senser, SV. OBITELJ, Franjevački samostan, Osijek

stavili su i jednu sliku na kojoj je bila naslikana Gospa kako ulazi na nebo, a zbog te slike crkva je bila prozvana i Gospa Andeoska. U pozadini Senserove slike, u dnu klasicističke kolonade, vidi se velika slika, gore lučno završena, *Uznesenja Marijinog* u širokom baroknom okviru. Pošto su pustinjaci otišli, crkvu su preuzeli benediktinci koji su je i nazvali Porciunkulom. U ovoj crkvi je majka sv. Franje izmolila od Gospe Andeoske, šest godina poslije udadbe, dijete, svog prvorođenog sina Franju. Tu je i sv. Franjo spoznao svoje zvanje i odbacio sve od sebe ostavši samo u gruboj odjeći boje križa i s opasačem od konopca, tako da je Porciunkula postala temeljnim kamenom njegova reda, pošto je dobio ovu crkvu od benediktinaca. Imajući veliku ljubav prema ljudima, sv. Franjo je neprestano plakao nad njihovim grijesima i molio od Krista milost i oprostjenje njihovih krivica. Tako je izmolio potpuno opraštanje svih grijeha koje se može dobiti samo u Porciunkuli gdje se za uzvrat traži samo skrušena ispovijest i dolazak u crkvu. Međutim, papa je odobrio taj potpuni oprost u Porciunkuli samo u jednom danu u godini. Senserova slika prikazuje upravo ustanovljenje toga dana *Velikog oprosta* (ili *Por-*

ciunkulina oprosta), koji je bio 2. kolovoza. Kako je Franju jednoga dana dok se molio pohodio đavo, on se svukao na hladnoći i bacio u trnje i drače nedaleko od crkve, koji su se tada pretvorili u krasan ružičnjak pun bijelih i crvenih ruža. Zatim su sveca opkolili anđeli, obukli ga i uputili u Porciunkulu gdje su ga čekali Krist i njegova majka. Franjo je uzeo dvanaest bijelih i dvanaest crvenih ruža i pošao s anđelima u crkvu. Ušao je sav tronut i posuo ruže na oltar, te su i na Senserovoj slici te ruže razbacane oko oltara s božanskim prikazanjem. Tada mu je Krist objavio da će onaj tko dođe u Porciunkulu 2. kolovoza dobiti potpun oprost. Franjo je na to upitao kako će mu ljudi vjerovati, a Bog mu je rekao da ide u Rim i da povede za svjedoka nekog od svojih drugova koji su čuli njegove riječi (što je na Senserovoj slici fratar koji u čudu proviruje u pozadini iza božanskog prikazanja), i da ponese ruže koje je ubrao nakon paklene napasti. Anđeli su za vrijeme ukazanja

P. A. Senser, SV. ANTUN PADOVANSKI, Dijecezanski muzej, Dakovo

P. A. Senser, SV. ANTUN PADOVANSKI, detalj

pjevali Tebe Boga hvalimo, a kod Sensera oni nose veliki križ i okružuju prikazanje u oblacima.

Senserova slika »*Potpunog oprosta*« predstavlja tipičan rad zrelog kasnog baroka sa svim njegovim osnovnim stilskim obilježjima – zalepršane draperije, valovite konture, svijetle zvonke boje, figure u zaustavljenom pokretu naglašenih gesti s blaženim, možda čak i »sladunjavim« izrazima na nasmiješenim rumenim licima. Međutim, autor se pokazuje kao vješt majstor koji sa sigurnošću usklađuje raskošnu scenu na platnu velikih dimenzija, koji s lakoćom modelira likove ogrnute mnoštvom pokrenutih draperija čineći ih barokno dramatičnim i uzbuđljivim, ali vrlo skladnim. Koloristički efekti nisu ništa manje uvjerljivi, čista plava i crvena na Kristovom i Marijinom plaštu, čiji je ton nešto utišan bijelim donjim draperijama, u kontrastu sa smeđim habitom i divnim toplim okerom kojim je dan bogati plašt velikog anđela s ružama u naručju. Njegova su ramena obnažena i snažna, a niže je obavijen okernim plaštom koloristički divno podvučenim svijetlom plavosivom draperijom ispod njega. Upravo taj dopadljivi tonski sklad toplog, nešto tamnijeg okera i svijetle, plavosive boje Senser će ponoviti i na

svojim drugim slikama. Figura ovog anđela koji je upravo sletio na zemlju zaustavljena je u snažnom ali istovremeno i nježnom pokretu s jednom nogom iskoračenom naprijed i jednim razmahnutim krilom kojima održava ravnotežu svog izvijenog tijela. Na ovom liku, Senser je prevladao patetiku baroka i dostigao neke univerzalne i najviše harmonije umjetničkog izraza.

Slikani sloj bio je oštećen samo na gornjim površinama slike i na užim partijama duž svih rubova, što znači da se retušiji najviše odnose na naslikani svod Porciunkule u kojoj se scena odigrava. Sretna je okolnost da su likovi sačuvani bez oštećenja.

»*MARIJA VIKTORIJA*« IZ KRALJEVE SUTJESKE

Druga Senserova slika sačuvana u Bosni, koja se nalazi u Kraljevoj Sutjesci, također je prošle godine dana na konzervaciju i restauraciju u atelje Narodnog muzeja u Beogradu, gdje je kompletan tretman na njoj uradio Radovan Piljak. Ta slika je nešto manjih dimenzija od prethodne (94,7 x 74,4 cm), bez ikakvih zapisa ili signatura, a predstavlja protureformacijski tip »*Maria de Victoria*«, ili *Marija od Pobjede*. Međutim, Senserov rukopis

P. A. Senser, SV. FRANJO ASIŠKI, 1761, Franjevački samostan, Slavonski Brod

toliko je osobit i snažno individualan da bez teškoće omogućuje da komparacijom tih dvaju slika vidimo da je riječ o istom autoru.

Ikonografija prizora Marije Viktorije vrlo je zanimljiva i donekle posebna pojava u našim zemljama koje su bile pod turskom vlašću. U svemu se pridržavajući tipa Madone Immaculate, gdje ona stoji na polumjesecu zgazivši zmiju i u naručju drži raspovijenog Krista, na sliku je dodan još simboličan detalj koji označava pobjedu nad Turcima.⁶ Naime, mali krist u rukama Madone Viktorije drži dugački smeđi križ koji služi kao koplje kojim probada tamnoplavu zmiju pod majčinim nogama, koja, opet, simbolično predstavlja turskog neprijatelja. I Majka i Dijete ne gledaju u promatrača, već dolje u probodenu zmiju. Madona je u bijeloj haljini, ogrnuta uskovitlanim plavim plaštom prebačenim preko desnog ramena. Njezina dugačka, valovita i svijetla kosa raspovijena je i zalepršana, a tjeme joj pokriva mala bijela kapica. Centralna figura okružena je istim svijetlim okerastoplaviča-

stim oblacima i brojnim anđelima i kerubinima koji je promatraju ili joj pružaju bijele i crvene ruže, kao i kod božanskog prikazanja na prethodnoj Senserovoj slici. Na obje slike Madonina oreola je prozirna, plavičasta, optočena bijelom kružnicom sa zvjezdicama. Obrazi i usne kod svih figura izrazito su narumenjeni, a inkarnati blijedo ružičasti s vrlo mekim sivoplavičastim svijetlim sjenčenjem, što je također karakteristično na obje Senserove slike. Isto tako pouzdani su pokazatelji autorstva kod druge slike blaženi izraz Madonina lica i način slikanja anđelčića, koji su isti u oba djela. Senserovi likovi su nasmiješeni, okruglih rumenih obraza i jarko crvenih usana. Anđelčići su debeljuškasti i rumeni, a njihova lica nisu uvijek potpuno doradena. Krila su im kratka, svijetloplava ili (rjeđe) bijela, a kosa uglavnom u pramenovima i raščupana. Senserove draperije su pokrenute u kovitlac, modelirane pažljivim tonskim gradacijama ali i svjetlosnim efektima, a njegovi oblaci djeluju prozračno i lako. Intenzivne boje i kolorističke harmonije važno su izražajno sredstvo njegovih slika.

Tako slike iz Visokog i Kraljeve Sutjeske, obje izlagane 1988. godine na sarajevskoj izložbi »Blago franjevačkih samostana Bosne i Hercegovine«, pokazuje Sensera kao zreli i snažnu umjetničku ličnost, karakterističnog individualnog rukopisa izgrađenog u stilskim okvirima kasnog austrijsko-mađarskog baroka, koji je često importiran u franjevačke samostane Slavonije nakon oslobođenja od turske okupacije.

»OLTAR SV. IVANA NEPOMUKA« IZ OSIJEKA

Među dosad pronađenim slikama, za koje se može pretpostaviti Senserovo autorstvo, najranije datirano djelo je slika sv. Ivana Nepomuka iz Osijeka. Na južnom zidu lađe crkve franjevačkog samostana u Osijeku, odmah do glavnog oltara, nalazi se oltar sv. Ivana Nepomuka, zaštitnika ispovjednika. Taj oltar postavljen je 1742. godine,⁷ a u njegovu središtu je slika sveca, ulje na platnu (238 x 138 cm) u širokoj profiliranoj rami polukružnog završetka. Vrijeme rada na centralnoj oltarnoj slici, koja je morala biti postavljena 1742. godine, u potpunosti se poklapa s vremenom Senserova boravka u Osijeku 1740. godine, zabilježenog u arhivskim dokumentima.⁸ Čuvar ispovjedne tajne predstavljen je u bijeloj čipkastoj tunici i smeđem plaštu i donjoj haljini kako kleči na plavičastobijelim oblacima. Pored njega je polo-

⁶ Ovaj tip prikazivanja Marije iz vremena protureformacije nastao je 1614. godine, kada je papa Pavao V. pred crkvom Santa Maria Maggiore u Rimu postavio prvi spomen-stup »Maria de Victoria«. Statua ljevana iz bronce prema modelu od Guillaumea Barthelota pokazuje Djevicu, koja stoji na polumjesecu nad paklenom životinjom, kojoj dijete Isus majčinim rukama probada glavu križnim kopljem. Time je simboliziran trijumf nad zmijom u raju i nad neprijateljima crkve. Predodžba *Ecclesiae militans* protiv turske opasnosti i vjerske smutnje uvijek je iznova aktualizirala staru marijansku lozinku o pobjedi nad svim herezama sve do u 18. stoljeće. Proširenje tog tipa osobito su preporučivali isusovci i franjevci, ali i bratovštine od Svete krunice voljele su ovaj način prikazivanja Bogorodice. (Citirano prema: Wolfgang Steinitz: *Ignaz Günther*, Pannonia-Verlag Freilassing, 1970, 3. izdanje 1976., str. 18). Zahvaljujem se dr Doris Baričević na ovom podatku.

⁷ Vidjeti: Paškal Cvekan, *Osječki franjevci*, Osijek, 1987. str. 84.

⁸ Vidjeti: Kamil Fringer, *op. cit.*, str. 138.

žen zlatni ključ i palmova grančica, a iz oblaka proviruju dva kerubina na čijim glavama se nalazi otvorena knjiga s ispisanim tekstom. Pogleda uprtog u nebo, svetac s obje ruke drži Raspelo. U gornjem dijelu slike u okerastoplavičastim oblacima, modeliranim na isti način kao i kod potpisane Senserove slike, vidi se šest glavicu anđela, po tri sa svake strane, tako karakterističnih za ovog autora. Duboko u pozadini slike je arhitektura grada Praga s blijedo ružičastim niskim horizontom i tamnim plavozelenim nebom iznad. Ovdje je dana scena *Nepomukove mučeničke smrti* – most s lučnim arkadama s koga vojnici bacaju sveca u Vltavu.

Inkarnat centralnog svečevā lika blijed je s mekim svijetlim plavičastim sjenčenjem, crvenih usana, po čemu možemo prepoznati Sensera. Međutim, najprepoznatljivije su glave Senserovih okruglih i debeljuškastih anđelića, svijetlih inkarnata, mekog plavičastog sjenčanja s jako crvenim punim obrazima i rumenim usnama, karakterističnog osmijeha koji titra u uglovima usta (par anđela u gornjem desnom uglu). Kratka svijetloplava krila, kao i kosa u pramenovima koji nisu začeljšani, također upućuju na ruku ovog autora. Anđeli koje Senser slika u paru, jednog kraj drugog, kao što su oni na visočkoj slici »*Potpunog oprosta*«, koji nose veliki drveni križ, ili ovaj na osječkoj slici sv. Ivana Nepomuka, često su dani jedan u sjeni a drugi obasjan svjetlom. Takav način slikanja anđela svijetlog inkarnata a onog iza njega u tamnijem okeru, srest ćemo na mnogim Senserovim slikama. To je slučaj i s dvije glavice u oblacima pod nogama sv. Ivana Nepomuka. Glave anđela u gornjem dijelu ove slike lijevo su u sjeni, tamnijih inkarnata, a desno su u svjetlu.

S obzirom na to da je ovo najranija slika za koju se pretpostavlja Senserovo autorstvo, završena 1742. godine, nije se čuditi njezinu prigušenom koloritu tamnijih tonova koji bismo možda mogli pripisati još uvijek oprežnoj upotrebi kolorističkih efekata. Osim toga, ni sama tematika slike nije dopuštala ovom majstoru zvonkih harmonija svijetlih boja da ovdje pokaže svoje umijeće.

»SV. VALPURGA« IZ OSIJEKA

U Galeriji franjevačkog samostana u Osijeku nalazi se slika sv. *Valpurga* (ulje na platnu, 98 x 74 cm) koja također upućuje na ruku Paula Sensera. Zaštitinica od gladi i kuge dana je kao dopojasna uspravljena figura s licā, pogleda uprtog u promatrača. Njezina tamna, redovnička odora i na ovoj slici, kao i na slici sv. *Ivana Nepomuka*, uvjetuje osnovni tamniji tonalitet slike. Široki bijeli okovratnik i bijela postava kapuljače donekle otvaraju modelaciju figure dajući joj dubinu. U lijevoj ruci svetica drži biskupski štap, a u desnoj bočicu, simbol njezine svetačke čudotvorne moći. Valpurgino ulje, skupljeno u male bočice, upotrebljavano je kao lijek protiv mnogih bolesti. Dolje, lijevo, naslikana je stolica s tamnom crvenom presvlakom na kojoj stoji svetičina kraljevska kruna sa zelenim biserima, koje se odrekla. U gornjem desnom uglu je njezin kraljevski grb. U pozadini, lijevo, unutar šematizirane arhitekture kula grada, dana je mala sličica koja predstavlja *smrt sv. Valpurga*. Ona leži na crvenom odru s biskupskim štapom u rukama, a oko nje su tri anđela raširenih krila. Centralni dopojasni lik te njemačke svete smješten je ispred mračne arhitek-

ture kloštra sa žičanim rešetkama na prozorima kroz koje se vidi intenzivno plavo nebo ili bjeličastih oblaka. Svetičin oreol dan je u vidu prigušene bijele svjetlosti koja izbija iza njezine glave, optočen sivom sjenom.

Na ovoj slici osvijetljeno je samo Valpurgino lice i šake, dok je sve drugo u sjeni. Inkarnat je tipičan senserovski – blijed, s jako mekim svijetlim sivoplavičastim sjenčanjem, a crtež obrva i nosa mek, tamnosmeđ. Obrazi su okrugli i rumeni, s nešto rumenila i na bradi i na kopcima. Usta su jako crvena, mesnata i mala, završena rupicama koje im daju karakterističan Senserov osmijeh. Rumeno je primjetno i na svim zglobovima svetičine svijetle ruke, istog inkarnata kao i kod lica.

Na rubu tamne marame koja pokriva Valpurginu glavu izvučeni su bijeli svjetlosni akcenti. Senser često na sličan način izvlači bijeli rub na osvijetljenjima draperija ili namještaja. Tamna gama slike, ikonografski uvjetovani redovničkim odijelom, donekle je rasvijetljena svijetlim inkarnatom i crvenom draperijom stolice s krunom. Na isti način će tamno redovničko odijelo sv. *Klare* na

P. A. Senser, SV. KLARA, 1761, Franjevački samostan, Slavonski Brod

P. A. Senser, SV. ANA, 1767–1771, Franjevački samostan, Slavonski Brod

slici iz Slavenskog Broda, za koju se također pretpostavlja da je Senserovo djelo, biti kontrastirano toplom crvenom draperijom stola i Klarinim svijetlim inkarnatom.

»SV. OBITELJ« IZ OSIJEKA

U osječkom samostanu nalazi se još jedna slika. »Sv. Obitelj« (ulje na platnu, 71 x 49 cm), koja pokazuje osnovne stilske odlike Senserova načina izražavanja, potvrđene njegovom potpisanim slikom iz Visokog. Upravo na likovima Madone, uvijek danih na isti, karakterističan način, rukopis Paula Sensera je gotovo trenutačno raspoznatljiv. Pri slikanju toga lika umjetnik potpuno daje na volju svom baroknom osjećaju ljepote (ljepuškastih, nasmiješenih i rumenih figura bijele pūti) i kolorističke izražajnosti (na Marijinim bogatim draperijama). Osim toga, ona na ovoj slici, kao i na svim drugim, otvara Senseru mogućnost slikanja mnoštva krupnih crvenih ruža, čak ako na slici i nema anđela koji mu, inače, najčešće daju povoda za to. Gospa na osječkoj slici sjedi držeći u naručju raspovijenog Krista na bijeloj draperiji, koji doji obnaženu dojku. Ona je u blijedo crvenoj haljini i tamno plavom plaštu. Na glavi ima istu bjeličastu koprenu i istu frizuru kao i na slici »Madone Viktorije« iz Kraljeve Sutjeske. Marija je nagnuta k djetetu, blažena

i sretna, dok uzajamno gledaju jedno drugo. Iza nje, lijevo, stoji Josip, nagnut k njima, u plavosivoj košulji i okernonarandastom plaštu. Desnom rukom u otvorenom dlanu drži krupnu crvenu ružu zelenih listova. On je u sjeni, za razliku od svjetlom obasjane Marije, tako da je tamni oker njegovog, također rumenog inkarnata, suprotstavljen svijetloj pūti njegove žene. Gospini obrazi su, kao i uvijek kod Sensera, okrugli i rumeni a usta jako crvena sa rupicama u uglovima. Josipova kosa je u nezačešljanim pramenovima, frizura koju često nalazimo kod anđela ili muških likova ovog autora. Aureole svetaca su u vidu tankih kružnica danih u perspektivi.

Međutim, ono što osječkoj slici »Sv. obitelji« daje posebnu izražajnost i ljepotu, svakako su tonska suzvučja Josipovih i Marijinih draperija. Upravo ti odnosi toplih narančastih okera i plavosivkastih tonova, s jedne strane, i intenzivne ili tamne plave sa crvenom ili ružičastom, s druge, Senserova su najomiljenija sredstva izražavanja kojima se on uporno koristi kad god mu to sadržaj slike dopušta.

»SV. ANTUN PADOVANSKI« IZ ĐAKOVA

U Dijecezanskom muzeju Đakovačke biskupije nalazi se slika sv. Ante Padovanskog (ulje na platnu, gore lučno završena, 235 x 148 cm) koju također možemo pripisati Paulu Senseru. U prvom planu je stojeća figura sveca bijelih ljljana, u redovničkom habitu vezanom konopcem, s krunicom oko pasa. Bijeli točkasti akcenti svjetlosti na sivom konopcu redovito se ponavljaju kod franjevaca na Senserovim slikama. Na lijevoj ruci sv. Ante drži evanđelje crvenih korica a na njemu sjedi mali obnaženi Krist sa bijelom draperijom oko bedara. Dijete u krilu drži plavu sferu i drveni križ, dok desnom rukom pokazuje kažiprstom prema nebu Sv. Ante osim evanđelja i Krista drži i dva cvijeta velikog bijelog ljljana, a desnom rukom blagoslivlja. Mali Krist ima već poznati inkarnat Senserovih anđelčića – blijedi oker s vrlo mekim i svijetlim plavičastim sjenčanjem, okruglih jako rumenih obraza, s karakterističnim osmijehom u uglovima punih crvenih usta. Nešto rumene boje dodano je na njegovim koljenima, nožnim i ručnim prstima i laktovima. Kod inkarnata sv. Ante, u sjenama je dano i nešto smeđe, a obrve i kontura nosa dani su u mekom tamnosmeđem crtežu. Njegova mala usta također se završavaju rupicama u uglovima. Aureole su dane u vidu blijede svjetlosti koja izbija iza glave, prozirne i omeđene tankom kružnicom. U pozadini se vide dvije scene čuda sv. Ante smještene u smeđeokerastu i sivoplavičastu gradsku arhitekturu Riminija, tadašnjeg središta heretike. Na lijevoj polovici slike predstavljeno je čudo na gradskom trgu, kad je vođa katara u Riminiju rekao da će prihvatiti vjeru ako se njegov magarac, kojemu neće dati jesti tri dana, prije pokloni Svetotajstvu na javnom trgu nego što uzme sijeno, koje će pred njega prije toga staviti. Sv. Ante predstavljen je između dva svećenika sa svijetlima kako nosi kalež s hostijama a ispred njega se klanja magarac uz kojega se vidi bala sijena. Čudu se klanjaju ljudi – vidi se starac koji je raširio ruke, obitelj koja kleči (muž i žena s malim djetetom u naručju), a još dalje na ulicama grada prolaznici zastali u pokretu. Na desnoj polovici slike u pozadini je predstavljen sv. Ante sa raspehom u podignutoj ruci kako stoji na brežuljku

pored obale mora i propovijeda ribama. Budući da je u Riminiju bio ismijan i da nitko nije htio da ga sluša, otišao je na obalu mora i pozvao ribe koje su se pojavile u jatima, te im govorio. U najdaljem planu pozadine, na tamnom plavozelenom moru, vidi se malo bijelo jedro – vjerovatno simbol Crkve koja je i pored bujanja hereze, zaslugom sv. Franje, sv. Dominika i sv. Antuna, zadržala lađu Petrovu na pučini morskoj sigurnim smjerom. Daleki horizont je blijedo ružičast, kao i na drugim Senserovim slikama.

Na gornjoj polovici slike, na svijetlom plavom nebu, predstavljen je segment s anđelima na način na koji to Senser čini na svim njemu atribuiranim slikama. U okerastim oblacima, sa svijetloplavičastom atmosferom koja ih okružuje, naslikana su četiri anđela oko glave sv. Ante (po dva sa svake strane) i tri glavice kerubina u samom vrhu slike. Donji par anđela pridržava vijenac od bijelih ružica iznad svečeve glave. Anđeli su goli, s draperijom oko bedara – jednom plavom a drugom crvenom kod lijevih (odozdo prema gore), a u obratnoj kombinaciji boja kod desnih. Krila su im, kao i uvijek, kratka i svijetloplava ili bjeličasta. Lijevi par anđela nosi buket crvenih i bijelih krupnih ruža, neizbježnih na Senserovim slikama. Njihove inkarnate već poznajemo, svijetle puti s mekim sivoplavičastim sjenčanjem i ružičastom na koljenima, pupku, nožnim i ručnim prstima ili pak u kombinaciji inkarnata tamnijeg okera s nešto ružičaste. Kosa im je u mekim raščupanim pramenovima. Kerubini u vrhu slike izdvajaju se iz pozadine tek u naznačenim okerastim konturama.

»OLTAR SV. FRANJE« U SLAVONSKOM BRODU

U crkvi franjevačkog samostana u Slavonskom Brodu sačuvana su dva bočna olatara čije je autorstvo moguće utvrditi s velikom sigurnošću njihovom komparacijom s potpisanim slikom Paula Sensera iz Visokog. *Oltar sv. Franje* i *oltar sv. Ane* rađeni su desetak godina poslije visočke slike i posljednja su zasad poznata datirana djela koja se pripisuju Senseru i koja ga pokazuju kao potpuno zrelog umjetnika kasnog baroka.

Za *oltar sv. Franje*, koji je podignut u drugoj niši južnog zida u lađi, sa sigurnošću se ne zna kad je sagrađen. Poznato je, međutim, da je 1761. godine služena svečana Misa na tom oltaru, te da on tada već postoji.⁹ Oltarna slika *sv. Franje u molitvi* je u širokom profiliranom okviru polukružnog završetka (ulje na platnu, 195 x 118 cm). U prvom planu je figura sv. Franje koji stoji na okernosmeđem tlu, ruku skrštenih na grudima s Raspelom u njima. Pored njega, desno, je stol s nekoliko starih knjiga od kojih je gornja otvorena, s ispisanim tekstom: O DEUS MEUS ET OMNIA. Tu je i krvavi bič kojim se Franjo bičevao kad se pojavio đavo, ljudska lubanja i vijenac od crnog trnja. Svetac tronuto promatra Rospelom iz kojega zrače svjetlosne zrake. Njegov izraz lica je isti kao i na visočkoj slici slične tematike. Oko pasa mu visi krunica, završena lubanjom, modelirana istim točkastim svjetlosnim refleksima, kao i sivi pojas konopca, što se ponavlja na svim prizorima sv. Franje pripisanim Senseru. Na šakama i stopalima su znaci stigme u vidu velikih tamnih rupa, s tek nešto malo crvenila. Nožni prsti su vrlo dugački, tamnosmeđe valovite konture s bijelim akcentima na noktima, žutooker

inkarnata i svijetlog sivoplavog sjenčanja. Franjino lice je izduženo, uske šiljaste brade, tamnih smeđecrvenih usana povijenih u tuzi nadolje, sa svjetlosnim refleksima u očima (mada mu je pogled oboren k Raspelu) i na vrhu nosa. Meko sjenčanje lica je sivosmeđe. Usporedbom svečeva lika u molitvi s onim dok ljubi Kristovu nogu na potpisanoj Senserovoj slici očigledno je da je u pitanju isti autor.

Dolje desno je veliki rascvali cvijet crvenih latica i krupnog zelenog lišća i jedan pupoljak pokraj njega. Duboko u pozadini je pejzaž s malom jednostavnom jednobrodnom crkvom Marije Andeoske. Ispred nje je goli sv. Franjo, s bijelom draperijom oko bedara, koji se bacio u trnje a ono se pretvorilo u bijele i crvene ruže, te je tako i predstavljeno na slici. Pored njega je anđeo raširenih krila, koji je upravo sletio, zaogrnut blijedoružičastim i blijedozelenkastim uskovitlanim draperijama. Anđeo rukom pokazuje k crkvi iz koje izbija svjetlost, pozivajući sveca pa pode. Ikonografski, dakle, ova slika predstavlja Franjinu molitvu neposredno prije no što je u Porciunkuli ustanovljen Potpuni oprost, što je, zapravo, tema Senserove visočke slike. Duboka pozadina završava se tamnim plavozelenkastim brdima i nebom s blijedim ružičastim horizontom, tipičnim za slike ovog autora.

Gornju partiju slike ispunjava poznati svijetli plavookerasti segment s dva anđela i šest kerubina među oblacima, kratkih plavih i bijelih krila. Prednji anđeo leži na crvenoružičastoj draperiji dok drugi sjedi pokraj njega, dan u sjenci, tamnijeg inkarnata. Senserov način slikanja anđela i kerubina lako je prepoznatljiv i vrlo karakterističan na svim slikama pripisanim ovom autoru. Stoga se ranije opisani način modeliranja anđela odnosi i na anđele s ove slike.

Naatici oltara sv. Franje, postavljena je slika *sv. Klare* (ulje na platnu, 107 x 82 cm), rad istog autora kao i centralne slike. Svetica je obučena u odijelo klarisa, predstavljena kako sjedi sa Raspelom u rukama. Pored nje je stol zastrt tamnijom crvenom draperijom, na kome je lubanja i krvavi bič. Lijevo je tamni kameni stub interijera a gore desno, u pozadini, tamnoplava barokna draperija. Pozadina je okernožuta, lijevo tamnija s nešto smeđe, dok se desno rasvjetljava. U vrhu slike su dva kerubina kratkih plavih krila, uobičajenih blijedih inkarnata, jako crvenih usana i obraza. Klara ima svijetao, blijed inkarnat, jako crvenih malih mesnatih usta i blaženi osmijeh s rupicama u uglovima, tipičan za Senserove likove. Tamna Klarina odjeća koloristički je efektno flankirana crvenom draperijom stola i žutom pozadinom. I na centralnoj slici sv. Franje, mada nešto tamnije osnovne game, pozadina se gore otvara i rasvjetljava.

»OLTAR SV. ANE« U SLAVONSKOM BRODU

U drugoj niši sjevernog zida crkvene lađe, naspram oltaru sv. Franje, stoji *oltar sv. Ane*, postavljen u Brodu između 1767. i 1771. godine.¹⁰ Oltarna slika *sv. Ane* (ulje na platnu, 186 x 106 cm) možda je jedna od najljep-

⁹ Vidjeti: Paškal Cvekan, *Franjevci u Brodu*, Slavonski Brod, 1984, str. 108–109.

¹⁰ Vidjeti: *ibid.*, str. 105.

ših Senseru atribuiranih slika. To platno velikih dimenzija odlikuje se stabilnom dijagonalno postavljenom kompozicijom i osebnim kolorističkim harmonijama.

Od donjeg lijevog dijela slike, dijagonalno ka gore, predstavljeni su *Djevica Marija* koja stoji pokraj Ane smještene u krupnoj baroknoj fotelji i *sv. Josip* iza nje, nalakćen na naslon fotelje. Lijevo, u drugom planu, kao protuteža sv. Josipu, stoji *Joakim*. Marija je u svijetloj plavičastoj haljini okerastog okovratnika ispod koje se vidi svijetla crvenoružičasta donja suknja. Ogrnuta je svijetlim plavim plaštom. Ona u ruci drži otvorenu knjigu pokazujući prstom na tekst. Ana je jednom rukom zagrlila djevojčicu a drugom joj pridržava knjigu, koja se nalazi na njezinu krilu. Ona je u okernom ogrtaču i plavosivoj haljini i marami na glavi. Sve draperije su vrlo dugačke, dolje nabrane. Marijin lik, mada je ona na ovoj slici prikazana kao djevojčica, isti je kao na Senserovoj slici *Marije od Pobjede* iz Kraljeve Sutjeske ili *Marije Andeoske* na visočkoj slici. Blijeda put modelirana je vrlo mekim i svijetlim sivoplavičastim tonovima, a obrve i crtež nosa nježni su i tamnosmeđi. Rumenilo okruglih obraza i jarko crvenih usana istaknuto je još više bljedilom čela. Anin inkarnat je primjetno tamniji od Marijina – tamno ružičast s crvenim obrazima i usnama. Objema oko usta titra osmijeh, tipičan za Sensera. Ana gleda u promatrača. Josip, koji drži rascvali štap, opet, neodoljivo podsjeća na Kristov lik s visočke slike »*Potpuna oprosta*«. Izraz njegova lica, inkarnat i način modeliranja kao i duga svijetlosmeđa, meka kosa, potpuno su isti na objema slikama. On je u svijetloj plavosivoj haljini i plavookerastom plaštu. Njegovi dlanovi su ružičasti, a glavu je prislonio uz desni dlan. Joakimov lik, dalje u pozadini, je u sjeni, te je tamniji od sva tri lika ove slike. Njegov inkarnat je tamni oker s nešto ružičaste i svijetlim okernosmeđim sjenama, rumenih obraza. Jednom rukom je zamahnuo uvis, dok drugom drži otvorenu knjigu. On je u tamnoj haljini, ogrnut crvenim plaštom. Aureole svetaca su u vidu tankih, jedva primjetnih bijelih kružnica, a samo je Marijina ukrašena zvjezdicama, što Senser uvijek stavlja na Marijinu aureolu.

Cijeli prizor smješten je u interijer kuće. Dolje je kasetirani svijetlo sivoplavi i okerastoplavi patos. Dolje desno vidi se komad namještaja – zelena stolica s baroknim rezbarenim nogama i svjetlosnim refleksima na istaknutim mjestima. Preko lica je prebačena crvena bogato nabrana draperija na kojoj stoji smeđa pletena košara puna krupnih crvenih ruža i zelenih grančica. Taj detalj mrtve prirode čini za sebe potpuno zaokruženu i efektanu likovnu cjelinu.

U gornjem dijelu slike u pozadini vidi se plavičasti pejzaž s brdima i blijedo ružičastim horizontom. U samom vrhu je već poznati svijetli okerastoplavičasti senserovski segment s anđelima. Dva debeljuškasta anđela lete noseći krupnu crvenu ružu. I ovdje uočavamo jednu od odlika Senserova slikarstva – prednji anđeo je svjetliji inkarnata od onog do njega, koji je u sjeni. Prednji anđeo, kratkih bijelih krila, na glavi ima vijenac od ružinih pupoljaka, a ogrnut je oko bedara crvenoružičastom draperijom. Drugi anđeo, kratkih plavih krila, oko bedara ima plavu draperiju. Njihovi inkarnati i modelacija u potpunosti se slažu s načinom na koji Senser pred-

stavlja anđele na svojim slikama. U samom vrhu naziru se i dva kerubina, dana samo u konturama, i sv. Duh, bijeli golub sa aureolom iz koje se šire zrake svjetlosti.

Ova slika izdvaja se od drugih slika pripisanih Senseru svojom ljepotom kolorističkih harmonija, što se posebno odnosi na detalj mrtve prirode s košarom ruža na stolici. Akcenti jakom crvenom bojom raspoređeni su dijagonalno s velikom pažnjom: draperija preko stolice dolje desno, komadić Marijine donje haljine u sredini, Joakimov plašt gore lijevo, a zatim draperija na anđelčicu i njegova krupna ruža skroz gore desno. Na ovoj slici nalaze se i omiljeni Senserovi odnosi boja – plavosiva i okerna, sa jedne strane, i crvena i plava, s druge, prisutne i na njegovoj visočkoj slici. Cijelom slikom na neki način dominira divni pastelni plavičastosivi ton koji se opet, sa svoje strane, uklapa u sve druge boje, dijagonalno s lijeva nadesno ka gore, prisutan na Marijinoj, Aninoj i Josipovoj haljini.

Na atici oltara sv. Ane stoji slika sv. *Blaža*, biskupa i mučenika (ulje na platnu, 114 x 73 cm), rad istog autora. Na sivosmeđem tlu dana je stojeća figura guste sijede brade, u pejzažu, malo zakrenuta u stranu. Lijevom rukom sv. Blaž drži knjigu i pridržava biskupski štap, a desnom drži svijeću. Odjeven je u tamni sivoplavi talar, bijelu albu s plavom štolom okerastog poruba i

P. A. Senser, SV. BLAŽ, 1767–1771, Franjevački samostan, Slavonski Brod

okerni plašt crvene postave. Na glavi ima bijeloružičastu mitru. Duboka pozadina završava se svijetlim plavim brdima niskog blijedoružičastog horizonta iza njih. Gore je intenzivno plavo nebo sa okerastoplavičastim, Senserovskim oblacima. Svetiteljev lik, izrazito crvenih usana s osmijehom u uglovima, načinom slikanja ne izdvaja se od drugih Senserovih likova.

ODLIKE SLIKARSTVA PAULA SENSERA

Do sada atribuirane Senserove slike, pronađene u franjevačkim samostanima Bosne i Slavonije te u Dijecezanskom muzeju Đakovačke biskupije, omogućuju Kronološko praćenje u rasponu od tridesetak godina, od 1740. do kraja šezdesetih godina 18. stoljeća. Najstarije datirano djelo za koje se pretpostavlja da je rad Paula SENSERA je *oltarna slika sv. Ivana Nepomuka* iz Osijeka (1742. godina). Zatim slijedi »*Potpuni oprost*« iz Visokog (1753. godina) i na kraju oltari iz Slavenskog Broda – *sv. Franje* (1761. godina) i *sv. Ane* (1767–1771. godina). Slike *sv. Valpurga* i *sv. Obitelji* iz Osijeka *sv. Ante Padovanskog* iz Đakova i *Marije Viktorije* iz Kraljeve Sutjeske, ne pružaju nikakve elemente za dataciju, osim činjenice da pokazuju ruku potpuno zrelog umjetnika, što bi značilo da su rađene oko šeste ili sedme decenije 18. stoljeća. Međutim, ove slike zajedno omogućuju sagledavanje nekih osnovnih odlika Senserove umjetnosti koje bi mogle uputiti na dalja traganja za radovima ovog vrlo dobrog umjetnika kasnog austrijsko-mađarskog baroka, a zatim, možda, i na sagledavanja njegovog opusa kao cjeline.

Paul SENSER je prije svega slikar koji tek na platnu velikih dimenzija, ikonografski nesputanih scena, pokazuje svoje veliko umijeće u komponiranju i modeliranju raskošnih pokrenutih draperija i krupnih figura, kao i svoj profinjeni osjećaj kolorističkih harmonija svjetlijih tonova. Ovo se, prije svega odnosi na visočku sliku »*Potpunog oprosta*«, *oltar sv. Ane* iz Slavenskog Broda, *sv. Obitelj* iz Osijeka, a zatim, donekle, i na sliku *Marije Viktorije* iz Kraljeve Sutjeske, njegova likovno najuspješnija ostvarenja. Gdje god mu je to sadržaj slike dopuštao, SENSER slika bogate svijetle draperije, najčešće u plavo-crvenim ili oker-plavim kombinacijama boja i vješto u kompoziciju ubacuje krupne crvene i bijele ruže. Formu uvijek modelira meko, pažljivom gradacijom osnovnog tona, bez jakih kontrasta, ponekad koristeći svjetlosne efekte i izvlačeći svjetlosne akcente.

Ono po čemu poznajemo Senserov rukopis, možda je prije svega karakteristični izraz i inkarnat njegovih, pomalo izduženih lica. Inkarnat na koji najčešće nailazimo (kod Marije redovno, kod *sv. Valpurga* i drugih likova svetitelja i anđela) je vrlo svijetao, što još više ističe okruglo rumenilo na obrazima i jarko crvene usne bez izvlačenja kontura na njima. Sjenčanje je vrlo meko i svijetlo, plavičasto sa nešto sive, a crtež obrva i konture nosa također mek i tamno smeđ. Druga vrsta inkarnata koji se pojavljuje i kada ima više učesnika u istoj sceni, kod likova koje slikar stavlja u sjenu, je tamni oker u koji može biti dodana ružičasta, sa jedva primjetnim sjenčanjem u koje dodaje nešto smeđe. Senserovi likovi se uvijek osmijehuju na isti karakterističan način, sa rupicama u uglovima malih punih usta, osim kada to ikonografija slike ne dozvoljava.

Drugi, isto tako važan pokazatelj Senserovog autorstva na slikama su njegovi anđelčići smješteni na okerne oblake koji meko produbljuju svijetli plavi prostor segmenta koji uvijek okružuje anđele i kerubine. Oni su goli i debeljuškasti, okruglih oblina, često sa crvenom ili plavom malom draperijom oko bedara, odnosno iza leđa. Krila su im kratka, uglavnom plava a rjede bjeličasta. Svijetli inkarnat im je isti kao i kod likova svetaca, s tim što se ružičasta pojavljuje i na nožnim i ručnim prstićima, koljenima i laktovima, preponama i pupku. Ako su dani u paru, uglavnom je jedan postavljen u sjeni, tamnijeg inkarnata, a drugi svjetlije puti (onaj prednji). Kosa im je meka i najčešće prikazana u nezačešljanim pramenovima. Često nose krupne crvene ili bijele ruže, ili su one oko njih. Na licima im je uvijek isti, karakteristični osmijeh koji titra u uglovima malih crvenih usta punih usana.

SENSER voli da produbljuje prostor slike, otvorima i prozorima ako je scena u interijeru ili dalekim horizontom pejzaža. Ovaj pejzaž je redovno tek sumarno naznačen tamnijim plavozelenim brdima i istim takvim nebom koje dijeli svijetlim ružičastim horizontom. I način slikanja malih scena u pozadini koje se odnose na život i čuda centralnog lika u prvom planu, kao što je to slučaj na slikama *sv. Valpurga* i *sv. Ivana Nepomuka* iz Osijeka, *sv. Ante Padovanskog* iz Đakova i *sv. Franje* iz Slavenskog Broda, također je karakterističan. Ove male scene slikane su debljim i vidljivim potezima kista koji vrlo sumarno naznačuje osnovnu formu i ostavlja nešto pastozniji namaz.

Kao veoma snažna umjetnička ličnost prisutna oko sredine 18. stoljeća u najpoznatijim franjevačkim samostanima Slavonije, Paul SENSER morao je ostaviti neke uticaje na svoje savremenike, pogotovo na slavenske slikare franjevence, koji su se većinom i ugledali na kvalitetnije slike stranih majstora. U franjevačkom samostanu u Našicama nalazi se više slika fra Josipa Kronwetera koji je boravio u ovom gradu 1757, 1765, 1774. i 1775. godine.¹¹ Ovaj Senserov savremenik i, vrlo moguće, jedno vrijeme i sugrađanin, morao je poznavati neke njegove radove budući da donekle pokušava pratiti Senserov karakteristični rukopis. Kronweterovi likovi (a posebno *sv. Didak sa ružama*) blijedih inkarnata, vrlo mekog sjenčanja, okruglih jako rumenih obraza i crvenih usana koje završavaju rupicama osmijeha u uglovima, kao i izraz lica njegovih anđelčića i način slikanja dubokog pejzaža pozadine, mada doista nemaju izražajnu snagu i ljepotu Senserove umjetnosti, ipak donekle podsjećaju na nju.

Vjerovatno je Paul SENSER bio plodan umjetnik koji je radeći u mnogim, prije svega franjevačkim, crkvama Slavonije, ostavio neka, možda među najljepšim ostvarenjima austrijsko-mađarskog baroka u tim krajevima. Senserova potpisana i datirana slika iz Visokog za sada je omogućila da se na još devet slika pretpostavi autorstvo ovog slikara. Ostaje otvorena mogućnost daljeg traganja za djelima ovog doista dobrog umjetnika koji radi sredinom i drugom polovinom 18. stoljeća.

¹¹ Vidjeti: Paškal Cvekan, *Franjevci u Abinim Našicama*, Našice, 1981, str. 156–157.

Svetlana Rakić

PAULUS ANTONIUS SENSER, PAINTER FROM OSIJEK

The first signed painting of Paul Senser's, painted in Đakovo in 1753, was found in the Franciscan monastery in Visoko in 1988. Before that, the painter was mentioned only in the Osijek archives, which tell us that one »Paulus Antonius Senser Pictor« was in the town in 1740. His painting from Visoko represents »The Full Remission« that St. Francis received from Christ and Mary by praying in the Porciunkula church. By comparative stylistic analysis, another eight paintings, in possession of the Franciscan monasteries in Bosnia and Slavonija, and one from the Diocese Museum in Đakovo, have been assigned to the same artist.

The oldest dated painting, which is supposed to be Senser is the altar painting of »St. John of Nepomuk« from Osijek (1742). The next is Senser's signed painting from Visoko (1753), and the paintings from two altar pieces from Slavonski Brod: the altar of St. Francis (1761) and the altar of St. Ann (1767–1771). On the altar of St. Francis there is a central painting representing the saint in prayer, and a small painting of St. Clare above it. On the altar of St. Ann there is a central painting of little Mary, her parents and St. Joseph, and a smaller painting of »St. Blaise«, the bishop and martyr, above it.

Apart from these works, dated according to the monastery chronicles, another four paintings can be assigned to Senser as well. They show work of a mature and accomplished artist, which suggests that they were painted during the sixth or seventh decade of the 18th century. These are the paintings of »Maria de Victoria« from Kraljeva Sutjeska, »St. Walpurga« and »The Holy Family« from Osijek, and of »St. Anthony of Padua with the Scenes of Miracles« from the Diocese Museum in Đakovo.

Some of the main characteristics of Senser's art can be observed in these paintings. Only when working on large canvas, and painting scenes unrestricted by strict iconographic rules, was Senser able to show his full ability in modeling rich draperies and large figures set in motion, as well as his delicate sense of colouristic harmonies of lighter shades. Senser painted rich, light draperies, combining blue and red, or ochre and blue colours, and skillfully including big red and white roses in his compositions, whenever the subject matter of the painting allowed it. He insisted on soft modeling of shapes and contours, sometimes stressing their shades of light. However, the characteristic expression and incarnadine of somewhat elongated faces of his figures, is the most recognizable feature of Senser's manner of painting. The light tan of his figures emphasizes even more the rounded, ruddy spots on their cheeks and their bright red full lips ending in dimples, which gives a characteristic smiling expression to their faces. The rosy little angels, light-coloured and plump, represent another important sign of Senser's authorship. Their wings are short and blue, less often white, and their hair usually disarranged, in mussed up locks. When painted in pairs, the figures in the forefront are usually lighter, while their background companions are darker and in shade. The space of Senser's painting is often made deeper by various openings or windows, or by distant contours of landscape. The landscape is emphasized by a line of darker, bluish-green hills, and sky of the same colour, which divide the pale, pink horizon. Small scenes in the background, referring to the life and miracles of the central figure, are executed in somewhat stronger strokes of brush, leaving thicker layers of paint.

Working in the Franciscan monasteries in Slavonija in the middle and the second half of the 18th century, Paul Senser left behind him some of the most beautiful paintings of the Austro-Hungarian Baroque in these parts.